

MONIKA WIKTOROWICZ-SOSNOWSKA*

Zachowania prospołeczne studentów pracy socjalnej Uniwersytetu Wrocławskiego

Pro-social Behavior of Social Work Students at the University of Wrocław

Abstrakt

Temat zachowań prospołecznych oraz ich wpływ na rozwój i kształtowanie postaw człowieczeństwa był na przełomie ostatnich dekad w zainteresowaniu wielu badaczy. Zarówno koncepcje wyjaśniające altruizm jako uwarunkowany biologicznie lub osobowościowo, jak i podejście, które tłumaczy, że zjawisko pomagania jest wynikiem wychowania, są niezwykle różnorodne i stanowią szeroki zakres aktualnej wiedzy. W pracy poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy osoby, pomimo potencjalnych zasobów do wykonywania pracy „dla innych”, są podatne na wpływ czynników zewnętrznych. Ważna jest zatem zależność i stopień, jak element zewnętrzny będzie oddziaływać na ocenę własnego altruizmu. Przyjęto w związku z tym hipotezę, że po zaktywizowaniu badanych treści zachowań prospołecznych metodą torowania, nastąpi wzrost samooceny. W celu weryfikacji pytań i hipotez przeprowadzono badanie w grupie studentów pierwszego roku pracy socjalnej na Uniwersytecie Wrocławskim. Przebadano 45 losowo wybranych studentów, z podziałem na dwie grupy, sprawdzając za pomocą ankiety internetowej pomiar altruizmu. Do badania wykorzystano kwestionariusz A-N Jacka Śliwaka. Ankieta składała się z dwóch części, pomiędzy którymi wyświetlano badanym filmy o treści ukazującej zachowania altruistyczne oraz neutralne, dla grupy kontrolnej. Po obejrzeniu filmu badani wypełniali część drugą kwestionariusza. Badania były realizowane na przełomie grudnia 2020 roku i stycznia 2021 roku. Wyniki badań nie potwierdziły zakładanej hipotezy, że zaktywizowanie osób poprzez zjawisko torowania w istotny sposób będzie wpływać na samoocenę altruizmu wśród studentów. To pokazuje, jak złożonym do badania zjawiskiem jest altruizm. Stopień trudności wynika z konieczności uwzględnienia wielu czynników, które w efekcie analiz mogą mieć kluczowe znaczenie dla uzyskanych konkluzji.

Słowa kluczowe: altruizm, zachowania prospołeczne, studenci kierunku praca socjalna, eksperyment

* Dr Monika Wiktorowicz-Sosnowska – Zakład Socjologii Stosowanej i Pracy Socjalnej, Instytut Socjologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Wrocławski, e-mail: monika.wiktorowicz-sosnowska@uwr.edu.pl, ORCID: 0000-0001-6843-4946.

Abstract

The topic of pro-social behavior and its impact on the development and formation of humanity's attitudes has been of interest to many researchers in recent decades. Both the concepts that explain altruism as biologically or personality-driven, and the approach that explains that the phenomenon of helping is the result of upbringing are extremely diverse and represent a wide range of current knowledge. The study sought answers to whether individuals, despite their potential resources to do work "for others," are susceptible to the influence of external factors. The important question, then, is the relationship and the degree to which the external element will affect the assessment of one's own altruism. Accordingly, it was hypothesized that once the content of pro-social behavior is activated in the respondents by the method of rolling, there will be an increase in self-esteem. In order to verify the questions and hypotheses, a study was conducted in a group of first-year students at the University of Wrocław, majoring in Social Work. The study surveyed 45 randomly selected students, divided into two groups, checking the altruism measurement using an online survey. The survey used the A-N questionnaire by Jack Sliwak. The questionnaire consisted of two parts, between which the respondents were shown videos with content showing altruistic and neutral behavior, for the control group. After watching the film, the respondents filled out part two of the questionnaire. The research was carried out in December 2020/January 2021. The result of the research did not confirm the assumed hypothesis that activating people through the phenomenon of rolling, will significantly affect the self-assessment of altruism among students. This shows how complex a phenomenon altruism is to study. The degree of difficulty is due to the need to take into account a number of factors that, as a result of the analyses, may be crucial to the conclusions reached.

Keywords: altruism, pro-social behavior, social work students, experiment

Wstęp

Zachowania prospołeczne w ogólnej perspektywie odnoszą się do działań skierowanych na drugiego człowieka, a konkretnie dotyczą zachowań, których celem jest dobro wspieranej osoby. W węższej perspektywie pomaganie odnosi się do zachowań altruistycznych, czyli takich, które nie przynoszą korzyści pomagającemu, a czasem mogą narazić go na straty¹. Zachowania prospołeczne dla wspierającego – „pomagacza” – mogą przyjmować wartość autoteliczną, czyli stają się wartością samą w sobie, lub instrumentalną, w której pomagający upatruje środek do realizacji własnych celów. Co w związku z tym determinuje skłonność do pomagania? Czy są to czynniki zewnętrzne czy wewnętrzne, na przykład osobowościowe?

Szczególnie interesujące wydają się determinanty zachowań prospołecznych u osób studiujących na kierunkach tzw. pomocowych, do których należy m.in. praca socjalna. Społeczne oczekiwania w sposób jednoznaczny określają kom-

¹ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Wyd. Scholar, Warszawa 2011, s. 350–374.

petencje zawodowego „pomagacza”. Należą do nich m.in.: otwartość umysłu, komunikatywność, wiedza merytoryczna, tolerancja, w tym empatia i altruizm².

Przedmiotem analiz były zachowania prospołeczne studentów pracy socjalnej. Uwzględniając, że wpływ na zachowania prospołeczne obok czynników zewnętrznych mają także czynniki wewnętrzne, różnice międzyosobowe wśród badanych predestynujących do zachowań prospołecznych mogą być niewielkie. W związku z tym przedmiotem zainteresowania było to, czy badana grupa pomimo potencjalnych predyspozycji do wykonywania zawodu „pomagacza” będzie podatna na wpływ czynników zewnętrznych.

Dotychczasowe badania empiryczne oraz teorie

Pierwsze badania nad zachowaniami prospołecznymi były prowadzone pod koniec lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia przez Johna Darleya i Bibba Latane’a. Badacze aranżowali sytuacje, w których uczestnik badań stawał w konieczności podjęcia decyzji o udzieleniu pomocy. Psychologowie wykazali, że istnieją dwa kluczowe mechanizmy związane z udzielaniem pomocy. Pierwszy z nich to efekt pluralistycznej ignorancji, który pojawia się wówczas, gdy błędnie przyjmujemy, że nikt w danej grupie nie podziela naszego punktu widzenia, co oznacza przyjęcie założenia, że nic złego się nie dzieje. Przykładem pluralistycznej ignorancji jest *scenariusz milczącej sali*, czyli sytuacja, w której nikt nie ma odwagi, by zadać pytanie³. Na skutek tego zapada cisza, mimo że coś może być niezrozumiałe. Drugim mechanizmem jest efekt dyfuzji odpowiedzialności zwany także rozproszeniem odpowiedzialności, który polega na tym, że wraz ze wzrostem świadków wypadku maleje poczucie odpowiedzialności każdego z nich⁴. Darley i Latane wykazali również, że proces pomagania wymaga pięciu etapów. Jest to tzw. model interwencji kryzysowej, do którego należą: zauważenie zdarzenia, zinterpretowanie zdarzenia jako nagłego wypadku, przyjęcie odpowiedzialności, wiedza i kompetencje do udzielenia pomocy oraz koszty niesienia pomocy. Dopiero jeśli spełnione zostaną wszystkie warunki, osoba jest skłonna do udzielenia pomocy. Im większa liczba świadków wypadku przygląda się zdarzeniu, tym mniejsza jest szansa na udzielenie pomocy. Według Darleya i Latane’a jest to zjawisko obojętnego przechodnia⁵.

² T. Kaźmierczak, M. Łuczyńska, *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, Wyd. Śląsk, Katowice 1998, s. 92.

³ E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2006, s. 315.

⁴ Tamże, s. 316.

⁵ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna...*, s. 351.

W literaturze przedmiotu istnieje kilka teorii wyjaśniających skłonność ludzi do pomagania. Jedną z nich jest psychologia ewolucyjna oparta na teorii ewolucji Karola Darwina, która zakłada, że geny sprzyjające przetrwaniu jednostki są przekazywane dzięki naturalnej selekcji. Socjobiologowie, na przykładzie Edwarda Osborna'a Wilsona i Richarda Dawkinsa, posługują się teorią ewolucyjną do opisu zachowań agresywnych czy altruistycznych⁶. Według badaczy w toku ewolucji niektóre zachowania stają się bardziej utrwalone od innych. Stanowią część naszego genetycznego dziedzictwa. Ponadto wykształcone instynkty przedłużające życie gatunku ludzkiego mają także wpływ na zachowania prospołeczne. Istotne są szczególnie dwa czynniki, które wpływają na skłonność do pomagania. Pierwszy, dobór krewniaczy, czyli mechanizm sprzyjający zachowaniom nastawionym na niesienie pomocy tym, z którymi jesteśmy spokrewnieni. Nie musi zachodzić jednak sytuacja faktycznego pokrewieństwa. John Philippe Rushton uważał, że fizyczne cechy (zbliżony kolor oczu, skóry czy włosów), które uznamy za podobne do naszych, wpływają na gotowość do oferowania pomocy, nawet osobom niespokrewnionym⁷. Drugi czynnik to norma wzajemności, która wynika z oczekiwań, że pomagając innym, zwiększy się prawdopodobieństwo uzyskania pomocy w przyszłości⁸.

Teoria wymiany społecznej jest kolejną teorią, którą posługują się psychologowie społeczni do wyjaśniania zachowań prospołecznych. Motywem altruistycznych zachowań jest chęć maksymalizowania zysków i minimalizowania kosztów⁹. W teorii tej najistotniejszy jest interes jednostki. Koszty i korzyści mogą przyjmować różne kategorie, takie jak komfort psychiczny, uznanie, zadowolenie czy gratyfikacja materialna. Badacze Irving Piliavin, Judith Rodin oraz Jane Piliavin wykazali, że pomagamy tylko wówczas, gdy korzyści przewyższają koszty. Istotne wydaje się również, że wyniki uzyskane przez badaczy z eksperymentu prowadzonego w metrze nie potwierdziły zjawiska rozproszenia odpowiedzialności. W przypadku pasażerów, świadków wypadku częściej pomoc była udzielona osobie, którą oceniono jako chorą, rzadziej udzielano pomocy, kiedy osoba, która zaśląbla, miała przy sobie butelkę alkoholu¹⁰. Takie zachowanie badacze tłumaczą kosztami, które byłyby wyższe w przypadku nieudzielenia pomocy osobie chorej niż jej udzielenia. W konsekwencji rozproszenie odpo-

⁶ E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 302.

⁷ J.P. Rushton, *Genetic Similarity, Human Altruism, and Group Selection*, "Behavioral and Brain Sciences" 1989, vol. 12, no. 3, s. 549.

⁸ E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 302.

⁹ Tamże, s. 304.

¹⁰ J.M. Piliavin, J. Rodin, J.A. Piliavin, *Good Samaritanism: An Underground Phenomenon?*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1969, vol. 4, no. 13, s. 297.

wiedzialności nastąpi wówczas, gdy koszt udzielenia pomocy będzie wysoki, jednak nie ma zagrożenia odpowiedzialnością za jej nieudzielenie¹¹.

Z punktu widzenia psychologów ewolucyjnych, poza doborem krewniaczym i normą wzajemności, ważnym czynnikiem określającym korelację między ewolucją a altruizmem jest norma społeczna, a konkretniej zdolność uczenia się i przestrzegania norm społecznych, które mają dla jednostki wartość adaptacyjną. Dawniej zdolność przyswajania norm zwiększała szanse przetrwania. Pomaganie innym to skutek przestrzegania tych norm. Społecznie cenioną normą jest zasada pomagania tym, którzy tej pomocy potrzebują. Altruizm jest zatem konsekwencją uczenia się, uwarunkowanego genetycznie¹².

Inną propozycją wyjaśnienia zachowań prospołecznych jest hipoteza empatii-altruizmu Charlesa Daniela Batsona. Badacz wyraża pogląd, że czując do kogoś empatię, czyli mając zdolność do stawiania się w sytuacji innej osoby oraz doświadczania emocji w sposób, jaki doświadcza ta osoba, ludzie są skłonni do pomagania z przyczyn altruistycznych, bez oczekiwanej korzyści. Jeśli podmiot nie odczuwa empatii, to czynnikiem skłaniającym do pomagania będą korzyści wynikające z zachowania prospołecznego¹³. W literaturze przedmiotu można również wymienić wiele istotnych przesłanek warunkujących skłonność do pomagania. Wynikają one m.in. z różnic indywidualnych i cech osobowości, różnic płciowych i kulturowych oraz samopoczucia. W przypadku osobowości należy zwrócić uwagę na osobowość altruistyczną, zawierającą zespół cech skłaniających człowieka do pomagania w różnych sytuacjach. Sama osobowość nie jest jednak jedynym warunkiem zachowań prospołecznych. Istotną rolę odgrywają oddziaływania sytuacyjne. Także socjalizowanie do roli płci powoduje odmienne wymogi co do zachowań u kobiet i mężczyzn. Od kobiet wymaga się opiekuńczości, od mężczyzn odwagi, zdecydowania, rycerskości (teoria roli społecznej)¹⁴.

Badania prowadzone przez psychologów społecznych wskazują także na różnice kulturowe. W społeczeństwach kolektywistycznych, nastawionych na wspólnotę i współpracę, pomaga się chętniej niż w kulturach indywidualistycznych, skoncentrowanych na jednostce i współzawodnictwie¹⁵.

Na zachowania prospołeczne mają również wpływ stany afektywne. Badania prowadzone przez Isen, Cialdiniego, Kenricka, Baumaną, Morrisa i Kanfara potwierdziły, że ludzie pomagają, by zredukować u siebie negatywny stan

¹¹ Tamże, s. 298; zob. J. Śliwak, *Społeczne i sytuacyjne uwarunkowania zachowań altruistycznych. Przegląd badań*, „Roczniki Psychologiczne”, t. 3, 2000, s. 35–47.

¹² E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 303.

¹³ C.D. Batson, D.A. Lishner, E.L. Stocks, *The Empathy–Altruism Hypothesis*, „Oxford Handbooks Online. Oxford University Press” 2014, s. 18.

¹⁴ E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 308.

¹⁵ Tamże, s. 308–309.

emocjonalny. Zły nastrój skłania do pomagania, ponieważ celem jest poprawa własnego samopoczucia. Pogląd ten został nazwany hipotezą redukcji negatywnego stanu emocjonalnego¹⁶. W obszarze stanów afektywnych badania dotyczyły także związku dobrego nastroju z zachowaniami altruistycznymi. Kiedy ludzie czują się dobrze, zwiększa się ich motywacja do pomagania. Wyniki badań Carlsona, Charlina, Millera, Isen oraz Saloveya, Mayera, Rosenhana wskazały na istnienie różnych przyczyn skłaniających do pomagania w dobrym nastroju. Przykładami mogą być: otrzymany prezent, sukces, spotkanie z przyjaciółmi itd. Niemniej jednak w toku analiz wyszczególnione zostały trzy przyczyny zachowań prospołecznych u osób z dobrym samopoczuciem:

- będąc w dobrym humorze, ludzie widzą radosne strony życia, dostrzegają pozytywne cechy innych, pomijają niedociągnięcia,
- pomaganie innym jest przedłużeniem pozytywnego nastroju,
- dobry nastrój pozwala na koncentrację na własnej osobie oraz postępowanie zgodnie z wyznawanymi wartościami¹⁷.

Poza przytoczonymi czynnikami osobowościowymi psychologowie wskazują, że istotne w zrozumieniu przyczyn, z jakich ludzie udzielają pomocy, są sytuacje społeczne. Należy do nich właściwość biorcy, czyli atrakcyjność osoby, podobieństwo czy sympatia. Im bardziej osoba wydaje się atrakcyjna (pod względem fizycznym i innymi względami), tym większa skłonność do pomagania. Podobieństwo poglądów, osobowości, stylów życia itd. także sprzyjają zachowaniom prospołecznym. Chętniej również pomoc udzielana jest osobom lubianym niż nielubianym. Zgodnie z normą odpowiedzialności społecznej, w ramach której pomoc udzielana jest osobom uzależnionym od dawcy pomocy, większą szansę na uzyskanie wsparcia mają dzieci i osoby starsze¹⁸.

Badania eksperymentalne (miłosierny samarytanin) prowadzone przez Darleya i Batsona dowodzą, że pośpiech jest czynnikiem zmniejszającym skłonność do pomagania. W tych badaniach nawet osoba spiesząca się, by wygłosić przypowieść o miłosiernym samarytaninie, nie udzieli pomocy potrzebującemu¹⁹. Dalsze badania eksperymentalne wskazały, że poza czynnikiem, jakim był pośpiech, należy uwzględnić powód, dla którego ludzie się spieszą. Im ważniejszy powód pośpiechu, tym mniejsze prawdopodobieństwo udzielenia pomocy²⁰.

¹⁶ J. Śliwak, *Społeczne i sytuacyjne uwarunkowania zachowań altruistycznych...*, s. 39; zob. E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 311; zob. R. Cialdini, *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.

¹⁷ Za: E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 309–310.

¹⁸ Tamże, s. 311.

¹⁹ J.M. Darley, C.D. Batson, *From Jerusalem to Jericho. A Study of Situational and Dispositional Variables in Helping Behavior*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1973, vol. 27, no. 1, s. 107.

²⁰ J. Śliwak, *Społeczne i sytuacyjne uwarunkowania zachowań altruistycznych...*, s. 39.

Inne badania potwierdziły związek zachowań prospołecznych z miejscem pochodzenia. Paul R. Amato zaaranżował sytuację, w której podwinął nogawkę spodni i odkrył zabandażowaną, krwawiącą nogę. Prawie połowa świadków zdarzenia, które miało miejsce w małym miasteczku, zareagowała, udzielając pomocy. W przypadku, gdy ta sama sytuacja była zaaranżowana w dużym mieście, jedynie 15 procent przechodniów udzieliło wsparcia. Badacz przyjął założenie, że bezpośrednie otoczenie ma większy wpływ na skłonność do pomagania niż zinternalizowane wartości²¹. Według Stanleya Milgrama to nie otoczenie, w którym człowiek żyje (duże miasto – małe miasto), ma wpływ na zmniejszenie altruizmu, ale nadmierna stymulacja przez bodźce (hipoteza przeładowania urbanistycznego), których człowiek chce uniknąć, więc koncentruje się częściej na sobie²².

Z punktu widzenia przedmiotu badań autorki, jakim są zachowania altruistyczne studentów pracy socjalnej, istotne wydawały się również wyniki Jerzego Karyłowskiego. Według badacza w wyjaśnianiu zachowań prospołecznych są pomocne dwa mechanizmy – typy motywacji prospołecznej: endocentryczna i egzocentryczna²³. Motywacja endocentryczna jest skierowana do wewnątrz, co oznacza, że motywem pomagania jest utrzymanie lub podwyższenie dobrej samooceny oraz polepszenie własnego samopoczucia. Natomiast w przypadku zachowań egzocentrycznych, które są skierowane na zewnątrz, ich motywem jest chęć poprawy sytuacji człowieka oraz polepszenie jego samopoczucia²⁴. W wyniku analiz danych empirycznych uzyskanych za pomocą kwestionariusza Endo- Egzocentryzmu Moralnego Karyłowskiego oba rodzaje motywacji mogą zwiększać skłonność do pomagania. Jest to jednak zależne od wielu sytuacji. Osoby z motywacją endocentryczną chętniej angażują się w pomaganie, kiedy czynność ta przyczynia się do zwiększenia własnego *ja*. W przypadku osób z motywacją skoncentrowaną na zewnątrz priorytetem jest skuteczne udzielenie pomocy, a nie kto jej udzieli²⁵. Istotne wydaje się podkreślenie roli socjalizacji w okresie dzieciństwa, która według Karyłowskiego ma wpływ na rodzaj motywacji w życiu dorosłym. Zgodnie z powyższym podkreślanie u dziecka konsekwencji zachowań dla innych wytworzy u niego silniejszą motywację

²¹ P.R. Amato, *Helping Behavior in Urban and Rural Environments: Field Studies Based on a Taxonomic Organization of Helping Episodes*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1983, vol. 45, no. 3, s. 571–586.

²² E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 311–312.

²³ J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1982, s. 123–132; zob. B. Wojciszke, *Psychologia społeczna...*, Wyd. Scholar, Warszawa 2011.

²⁴ Tamże, s. 363.

²⁵ Tamże.

egzocentryczną, a akcentowanie konsekwencji własnych dziecka, motywację endocentryczną²⁶.

W toku analiz prezentowanych danych empirycznych i teorii można wnioskować, że badanie skłonności do zachowań prospołecznych wymaga uwzględnienia wielu czynników, które warunkują ostateczną decyzję udzielenia wsparcia. Wśród tych czynników znalazły się zarówno te, które składają się na różnice indywidualne jednostki (np. osobowość), jak i te, które należą do sytuacji społecznych.

Czy można wpłynąć na zachowanie (w tym myślenie) człowieka?

W celu odpowiedzi na powyższe pytanie w eksperymencie zastosowano zjawisko torowania. Zjawisko *primingu* (z ang. prime – poprzedzać, uprzedzać, przygotowywać), zwane wstępną aktywizacją, polega na tym, że bodźce wcześniejsze wpływają na bodźce późniejsze. Jednostka zostaje wystawiona na ekspozycję bodźca, wskutek czego zwiększa się prawdopodobieństwo wykorzystania tego bodźca w procesach przetwarzania poznawczego. Torowanie odbywa się poza świadomością i może wpływać także na zmianę znaku afektywnego²⁷. W jednym z pierwszych eksperymentów z torowaniem John Bargh i współpracownicy dowiedli, że stereotypy aktywizują się automatycznie i wpływają na procesy percepcji i zachowanie. W eksperymencie nad stereotypem starości badacze dowiedli, że osoby poddane torowaniu stereotypu za pomocą treści (np. Floryda, zapominalski, łysy, zmarszczka) zachowywały się zgodnie z aktywowanym stereotypem. Po zakończonym eksperymencie badani byli proszeni o przejście korytarzem do innego pokoju w celu wypełnienia formularza. Czas przejścia był dyskretnie mierzony przez badaczy. Jak się okazało, badanym, którzy układali zdania z wyrazów kojarzonych ze starością, przejście wzdłuż korytarza zajmowało więcej czasu niż badanym z grupy kontrolnej oraz mniej pamiętali z pokoju eksperymentalnego²⁸. W efekcie te osoby nieświadomie przejawiały pogorszenie pamięci i deficyt motoryki (wolniejsze przejście korytarzem). W innym badaniu z użyciem torowania użyto kontekst narracyjności do skłonienia ludzi do zachowań prospołecznych. Badani, którzy czytali historię chorego dziecka, częściej deklarowali pomoc niż badani czytający historię choroby. Wyniki te sugerują, że wzbudzona podczas torowania tendencja do narracyjnego interpretowania wiadomości o chorej osobie wywołuje silniejszą empatię oraz koncentrację na jej uczuciach i biografii. W efekcie działania te

²⁶ J. Karyłowski, *O dwóch typach altruizmu...*, s. 13–15.

²⁷ J. Strelau, D. Doliński, *Psychologia akademicka. Podręcznik*, Wyd. GWP, Gdańsk 2016, s. 423.

²⁸ J.A. Bargh, *Automatyzmy dnia powszedniego*, „Czasopismo Psychologiczne” 1999, t. 5, nr 3, s. 222–223.

prowadzą do zachowań pomocnych²⁹. Wyniki te były parokrotnie replikowane i potwierdziły, że narracyjne rozumienie innej osoby zwiększa motywację do zachowań prospołecznych³⁰. W związku z tym, że celem badań było zweryfikowanie wpływu zaktywizowanego altruizmu na postrzeganie siebie jako osoby skłonnej do pomagania, wykorzystano w badaniu zjawisko *primingu*.

Pytanie badawcze, które zostało sformułowane na etapie konceptualizacji brzmiało: Czy obserwacja zachowań prospołecznych emitowanych podczas filmu reklamowego powoduje wzrost oceny własnego altruizmu? Następnie biorąc pod uwagę odpowiedź na pytanie badawcze, postawiono hipotezę badawczą, która głosi, że manipulacja bodźcami poprzedzającymi zachowania prospołeczne spowoduje wzrost oceny własnego altruizmu, zawierającego zestaw cech empatii, tak więc większą zdolność do pomagania. Oczekiwano, że po aktywowaniu idei altruizmu badani z grupy, w której zastosowano manipulację, będą wyżej oceniać własną skłonność do pomagania niż ci, którzy nie zostali poddani manipulacji.

Narzędzia do pomiaru zachowań prospołecznych

W literaturze przedmiotu wykorzystywane są następujące narzędzia do pomiaru zachowań prospołecznych: Kwestionariusz Aprobaty Społecznej Radosława Ł. Drwala i Jolanty Wilczyńskiej, Skala Samooceny SES Morrisa Rosenberga (w polskiej adaptacji Ireny Dzwonkowskiej, Kingi Lachowicz-Tabaczek i Marioli Łaguny), Kwestionariusz Endo- Egocentryzmu Moralnego Jerzego Karyłowskiego oraz Kwestionariusz A-N Jacka Śliwaka (altruizmu i niealtruizmu). Ponadto w literaturze przedmiotu można odnaleźć liczne skale do badania altruizmu (Self-Report Altruism Scale), które są oparte na samoopisie. Jednym z autorów, który opracował skalę do opisu altruizmu, jest John P. Rushton. Wspólnie ze współpracownikami Rushton skonstruował skalę składającą się z 20 twierdzeń, dotyczących zachowań altruistycznych. Zadaniem badanych osób była ocena częstotliwości angażowania się w dane zachowanie³¹.

²⁹ J. Trzebiński, M. Zięba, *Narracyjne rozumienie innego człowieka a jakość więzi społecznych*, „Psychologia jakości życia” 2006, t. 5, nr 2, s. 152.

³⁰ J. Trzebiński, E. Antczak, *Narrative Mode in Impression Formation*, „Psychology of Language and Communication” 2007, vol. 11, no. 2, s. 33.

³¹ J. Śliwak, *Altruizm i jego pomiar. Kwestionariusz A-N*, „Roczniki Psychologiczne” 2005, t. 8, nr 1, s. 126.

Metoda

W eksperymencie wzięło udział w sumie $N = 45$ osób, w tym 18 osób (losowo przyporządkowanych) w grupie eksperymentalnej i 27 osób w grupie kontrolnej. Wszyscy uczestnicy to studenci pierwszego roku kierunku Praca socjalna, studiujący w Uniwersytecie Wrocławskim w roku akademickim 2020/2021, w którym przeprowadzono badanie. Badania realizowano na przełomie grudnia i stycznia. Łączna liczba przyjętych studentów na pierwszy rok wynosiła 45 osób. Średnia wieku w grupie eksperymentalnej wynosi: $N = 18$; $M = 20,44$; $SD = 2,502$. Natomiast w grupie kontrolnej wynosi: $N = 27$; $M = 20,67$; $SD = 1,387$. Dominującą płcią wśród badanych stanowią kobiety. Jedynie dwie osoby to mężczyźni (przyporządkowani losowo do grupy kontrolnej). Analiza statystyczna była prowadzona przy użyciu programu SPSS.

Schemat badania

W związku z trwającą pandemią Covid-19 (koronawirus) oraz brakiem możliwości przeprowadzenia eksperymentu w warunkach laboratoryjnych badanie empiryczne zostało zrealizowane za pomocą metody kwestionariusza ankiety w formie internetowej. Badanie zostało przeprowadzone na losowo wybranych grupach (kontrolnej i eksperymentalnej) studentów pracy socjalnej (pierwszego roku) Uniwersytetu Wrocławskiego. Losowanie odbywało się automatycznie za pomocą programu przeznaczonego do randomizacji. Aby sprawdzić, czy oglądanie filmu na temat pomagania ma wpływ na wzrost oceny własnego altruizmu, na początek przeprowadzono pomiar altruizmu za pomocą pierwszej części kwestionariusza A-N Śliwaka w dwóch grupach badanych studentów (faza pre-test). Następnie w jednej z tych grup (eksperymentalnej) zaktywizowano schemat altruizmu za pomocą ok. 3-minutowego filmu na temat pomagania. Natomiast w grupie kontrolnej studenci oglądali film (także ok. 3-minutowy) o treści neutralnej. Po obejrzeniu filmów studenci przeszli do wypełniania drugiej części kwestionariusza (faza post-test) – drugi pomiar altruizmu w obu grupach. Następnie w wyniku analiz statystycznych poddano weryfikacji, czy wzrost oceny własnego altruizmu u studentów był większy w grupie, w której wprowadzono manipulację, w porównaniu do grupy oglądającej film neutralny.

Realizując badanie w grupach, eksperymentalnej i kontrolnej, można było stwierdzić, czy różnice pomiędzy pomiarami były spowodowane wprowadzeniem manipulacji (film o pomaganiu), czy też innymi czynnikami, których nie badano. Przed fazą realizacyjną badań studenci byli poproszeni o wyrażenie zgody na udział w badaniu poprzez zaznaczenie zgody w kwestionariuszu.

Zmienne

1. Zmienna niezależna została wyrażona na dwóch poziomach:
 - torowanie za pomocą filmu o pomaganiu,
 - brak torowania.
2. Zmienna zależna – tj. ocena poziomu własnego altruizmu została zmierzona kwestionariuszem A-N (altruizmu-niealtruizmu) autorstwa Jacka Śliwaka. Kwestionariusz składa się z dwóch części. Pierwsza część zawiera opowiadania z zestawem gotowych do wyboru odpowiedzi. Druga część do zestawu opowiadań ma załączoną 7-stopniową skalę odpowiedzi typu Likerta. Łączna suma punktów uzyskanych przez osobę badaną (w I i II części) to wynik ogólny, którego przedział zawiera się od 17 do 110 pkt. Wynik najniższy oznacza brak altruizmu, a najwyższy wyraża postawy altruistyczne³².

Analiza statystyczna

W celu przetestowania, czy istniały istotne statystycznie różnice między grupami eksperymentalną i kontrolną pod względem zmiennej zależnej – altruizm, mierzonej na dwóch poziomach, przeprowadzono analizę statystyczną. W rezultacie uzyskano następujące wyniki: średnia arytmetyczna dla poziomu altruizmu oraz odchylenie standardowe w grupie kontrolnej dla pierwszego pomiaru – altruizm przed torowaniem – wynoszą ($M = 30,77$; $SD = 7,01$) oraz dla drugiego pomiaru – altruizm po torowaniu ($M = 21,92$; $SD = 5,92$). W przypadku grupy eksperymentalnej dla pierwszego pomiaru – altruizm przed torowaniem – średnia arytmetyczna poziomu altruizmu i odchylenie standardowe wynoszą ($M = 28,9$; $SD = 5,98$) oraz dla drugiego pomiaru – altruizm po torowaniu ($M = 18,39$; $SD = 6,35$).

W celu weryfikacji, czy istnieje różnica między pomiarem nr 1 (altruizm przed torowaniem) i pomiarem nr 2 (altruizm po torowaniu), postanowiono wykonać test dla prób zależnych. Zbadano, czy rozkłady badanych zmiennych są zbliżone do rozkładu Gaussa. Analiza kształtu rozkładu była weryfikowana przy pomocy testu Shapiro-Wilka i dla zmiennej *altruizm* dla grupy eksperymentalnej w pierwszym pomiarze wynosiła $W(18) = 0,918$; $p = 0,117$, dla grupy kontrolnej w pierwszym pomiarze wynosiła $W(27) = 0,985$; $p = 0,955$. W drugim pomiarze analiza kształtu rozkładu zmiennej *altruizm* dla grupy eksperymentalnej wynosiła $W(18) = 0,889$; $p = 0,037$, a dla grupy kontrolnej w drugim pomiarze: $W(27) = 0,970$; $p = 0,614$. Analiza zmienności rozkładu wykazała, że w drugim pomiarze w grupie eksperymentalnej, w której

³² Tamże, s. 121.

$p < 0,05$, rozkład zmiennej *altruizm* odstaje kształtem od rozkładu normalnego $W(18) = 0,889$; $p = 0,037$ i ma cechy rozkładu dodatnio skośnego (skośność = 1,122; błąd standardowy skośności = 0,536) oraz leptokurtycznego (kurtoza = 0,758; błąd standardowy kurtozy = 1,038). Rozkład jest asymetryczny prawostronnie, co oznacza, że w grupie eksperymentalnej w drugim pomiarze dominuje altruizm o natężeniu cechy mniejszym niż średni poziom altruizmu w tej grupie, tj. mniejszy niż $M = 18,39$. Te właściwości rozkładu zmiennej *altruizm* (w grupie eksperymentalnej w drugim pomiarze) wskazują na konieczność użycia do analiz statystycznych testu nieparametrycznego.

Dokonano porównania dwóch pomiarów poziomu altruizmu w grupie eksperymentalnej przy użyciu testu Wilcozona. Wynik pokazał istotną statystycznie różnicę między pomiarem pierwszym (altruizm przed torowaniem) – ($M = 28,9$; $SD = 5,98$) a pomiarem drugim (altruizm po torowaniu) – ($M = 18,38$; $SD = 6,35$); $Z = -2,989$; $p = 0,003$. Rangi ujemne uzyskały wyższe wartości średniej (średnia ranga = 10,27) niż rangi dodatnie (średnia ranga = 5,67). Doprowadziło to do wniosków, że poziom altruizmu w drugim pomiarze – po torowaniu – był niższy od poziomu altruizmu w pomiarze pierwszym – przed torowaniem. W pozostałych pomiarach rozkład próby nie różnił się istotnie statystycznie od rozkładu normalnego ($p > 0,05$). Oznacza to, że występuje mało wartości bardzo niskich i bardzo wysokich, a najwięcej jest wartości przeciętnych. W pozostałych pomiarach rozkład jest zatem rozkładem normalnym, dlatego do analiz statystycznych użyto testu parametrycznego.

Analiza testem t-Studenta dla prób zależnych wykazała, że średnia arytmetyczna pierwszego pomiaru altruizmu (przed torowaniem) w grupie kontrolnej $N = 27$; ($M = 30,77$; $SD = 7,01$) jest istotnie statystycznie wyższa niż średnia arytmetyczna drugiego pomiaru (film neutralny) w tej grupie $N = 27$; ($M = 21,92$; $SD = 5,92$), $t(26) = 4,206$; $p < 0,001$; d Cohena = 0,80.

Dyskusja

Celem badania było dotarcie do odpowiedzi na pytanie, czy obserwacja zachowań prospołecznych emitowanych podczas filmu krótkometrażowego powoduje wzrost oceny własnego altruizmu u studentów Uniwersytetu Wrocławskiego studiujących pracę socjalną na pierwszym roku.

Wyniki badań własnych nie potwierdziły hipotezy, która zakładała, że manipulacja bodźcami poprzedzającymi zachowania prospołeczne (torowanie za pomocą filmu o pomaganiu) spowoduje wzrost oceny własnego altruizmu, a więc większą skłonność do pomagania. Po aktywizowaniu idei altruizmu badani z grupy, w której zastosowano manipulację, niżej oceniali własną skłonność do pomagania od osób z grupy kontrolnej, w której puszczano film neutralny.

Należy również podkreślić, że w grupie kontrolnej w drugim pomiarze, czyli po emisji filmu neutralnego, zanotowano spadek skłonności do pomagania w stosunku do pomiaru pierwszego (bez emisji filmu).

Uzyskane wyniki w zakresie badanych skłonności dotyczących altruizmu nie odnajdują potwierdzenia w koncepcjach innych badaczy, zajmujących się zjawiskiem *primingu*³³. W eksperymencie Bargha zachowanie prospołeczne zostało zaktywizowane automatycznie i wpłynęło na proces percepcji osób badanych, w przypadku studentów nie zanotowano takiej zależności. Ponadto niski poziom altruizmu uzyskanego po torowaniu w grupie eksperymentalnej odbiega również od hipotezy empatii-altruizmu Charlesa Daniela Batsona, a więc nie potwierdza, że umiejętność stawiania się studenta w sytuacji innej osoby (historie w kwestionariuszu + torowanie) skłania do pomagania.

Problem zbadania skłonności do zachowań prospołecznych wynika z konieczności uwzględnienia wielu czynników, mających wpływ na decyzje o pomaganiu. Z oczywistych powodów (czas, dostęp do badanych) wyniki nie uwzględniają tych czynników, dlatego nie można się odnieść do tych, które należą do sytuacji społecznych, jak i tych, które wynikają z różnic indywidualnych. Ponadto w trakcie prowadzonych badań napotkano na szereg ograniczeń, które miały niewątpliwie wpływ na wyniki.

Dużym ograniczeniem prowadzonych badań była pandemia Covid-19, która skutecznie uniemożliwiła sposób prowadzenia eksperymentu w warunkach naturalnych. Manipulacja, którą zastosowano (torowanie za pomocą filmu o pomaganiu), nie była możliwa do weryfikacji, ponieważ badanie było prowadzone w formie elektronicznej. W tym przypadku manipulacja mogła spowodować efekt kontrastu, tj. studenci interpretowali swój poziom altruizmu w odniesieniu do manipulacji, co wpłynęło na zaniżenie własnej oceny zachowań prospołecznych. Sposób postrzegania i interpretowania rzeczywistości aktywowanej podczas prowadzonych badań być może wynika z osobistych potrzeb każdego badanego, a konkretnie stylu atrybucyjnego. Ludzie oceniając zjawiska, odwołują się do własnych doświadczeń, co zostało wielokrotnie udowodnione w badaniach naukowych³⁴. Można zatem założyć, że tak mogło się stać w przypadku badanych studentów.

Uzyskane wyniki należałoby również tłumaczyć teorią adaptacji, która zakłada, że powtarzające się zdarzenia przestają oddziaływać na jednostkę, a następuje adaptacja do warunków, na które jednostka jest wystawiona³⁵. Badani studenci w kwestionariuszu Śliwaka w każdym pytaniu decydowali o udzieleniu pomo-

³³ J.A. Bargh, *Automatyzmy dnia powszedniego...*, s. 209–256; zob. J. Trzebiński, M. Zięba, *Naracyjne rozumienie innego człowieka a jakość więzi społecznych...*, s. 143–160.

³⁴ E. Aronson, D.T. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna...*, s. 107.

³⁵ P. Brickman, D. Coates, R. Janoff-Bulman, *Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1978, vol. 36, no. 8, s. 917–927.

cy lub odmowie. Wystawieni byli tym samym na historie, które były podobne w każdym kolejnym pytaniu, a które mogły mieć wpływ na ich adaptację. Jeśli ta teza byłaby słuszna, należałoby w badaniach uwzględnić czynniki przeciążenia psychologicznego, występujące często po wystawieniu na działanie bodźca (w przypadku studentów – sytuacje wymagające pomocy), prowadzące często do wypalenia zawodowego, na które szczególnie narażone są zawody pomocowe. Warto zaznaczyć, że zawód pracownika socjalnego jest narażony na sytuacje stresogenne, dlatego wymaga dużej odporności psychicznej oraz wypracowania adaptacyjnych strategii radzenia sobie z czynnikami stresowymi³⁶. W procesie kształcenia ważne byłoby wzmacnianie odporności psychicznej i uczenie sposobów rozładowywania napięcia w trudnych sytuacjach.

Czynnikiem zakłócającym mogło być również znudzenie studentów spowodowane rozbudowaną formą pytań (historii bohatera) zawartych w kwestionariuszu. Także wpływ na wyniki w badanej próbie może mieć nierówny dobór płciowy osób do grup oraz jednorodność grupy. Wynika to z faktu, że praca socjalna należy do profesji o wysokim stopniu sfeminizowania, a studenci kształceni są do profesjonalnego pomagania. W kolejnych badaniach ważne z punktu widzenia kontrolowania zmiennych zakłócających byłoby wyrównanie grup pod względem płciowym oraz liczebnym i sprawdzenie wpływu wzbudzonej podczas torowania tendencji na wzrost własnego altruizmu.

Według Śliwaka osoby przejawiające zachowania altruistyczne charakteryzują się silniejszą potrzebą aprobaty społecznej. Zdaniem badacza osoby te w porównaniu do niealtruistów charakteryzuje: niższy niepokój, niższy poziom zagrożenia i niższe napięcie emocjonalne. Ponadto u altruistów Śliwak stwierdził wyższą tolerancję znoszenia trudności, stresów i niepowodzeń. W konsekwencji takie osoby wykazują większą zdolność do przyjmowania postaw prospołecznych³⁷. Można więc również pogłębić badania o ocenę tolerancji stresu i trudności u przyszłych pracowników socjalnych.

Ciekawym rozwiązaniem byłoby zastosowanie triangulacji metod (np. kwestionariusz osobowości, wywiady jakościowe), które mogłyby dostarczyć pogłębionych informacji na temat zachowań prospołecznych u osób badanych. Miałoby to niewątpliwie wpływ na charakter aplikacyjny badań i jego zastosowanie w kształceniu studentów pracy socjalnej. Zawód pracownika socjalnego należy do tzw. zawodów pomocowych, czyli grupy zawodów związanych z pomaganiem. Ramy funkcjonowania pracownika socjalnego są wyznaczone przez społecznie konstruowane i akceptowane wartości, wykształcenie, kodeks etyczny. Poza wymienionymi elementami istotne są predyspozycje osobowościowe, takie jak

³⁶ T. Zbyrad, *Uwarunkowania wypalenia zawodowego pracowników socjalnych*, „Praca Socjalna” 2006, nr 1, s. 3–26.

³⁷ J. Śliwak, *Osobowość altruistyczna*, Wyd. RW KUL, Lublin 2001, s. 223–225.

np.: otwartość, chęć udzielenia pomocy, troskliwość, wrażliwość, akceptacja, zrozumienie³⁸. Wymienione cechy sprowadzają się do konkluzji, że przygotowanie do praktyki zawodowej wymaga zrozumienia natury ludzkiej i potrzeb społecznych. Zrozumienie tych potrzeb wymaga z kolei empatii, która skłania do zachowań altruistycznych, wychodzących poza obszar zawodowych kompetencji. Pomimo stwierdzonych ograniczeń, wnioski płynące z przedstawionych tu badań można wykorzystać jako badania wstępne, stanowiące punkt wyjścia dla dalszych wielowymiarowych analiz.

Bibliografia

- Amato P.R., *Helping Behavior in Urban and Rural Environments: Field Studies Based on a Taxonomic Organization of Helping Episodes*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1983, vol. 45, no. 3, s. 571–586.
- Aronson E., Wilson D.T., Akert R.M., *Psychologia społeczna*, Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2006.
- Bargh J.A., *Automatyzmy dnia powszedniego*, „Czasopismo Psychologiczne” 1999, t. 5, nr 3, s. 209–256.
- Batson C.D., Lishner A.D., Stocks E.L., *The Empathy–Altruism Hypothesis*, Oxford Handbooks Online. Oxford University Press (2014), DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195399813.013.023.
- Brickman P., Coates D., Janoff-Bulman R., *Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1978, vol. 36, no. 8, s. 917–927.
- Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2002.
- Darley J.M., Batson C.D., „From Jerusalem to Jericho”: A Study of Situational and Dispositional Variables in Helping Behavior, "Journal of Personality and Social Psychology" 1973, vol. 27, no. 1, s. 100–108.
- DuBois B., Miley K.K., *Praca socjalna. Zawód, który dodaje siłę*, tłum. K. Czekaj, Wyd. Śląsk, Katowice 1999.
- Karyłowski J., *O dwóch typach altruizmu*, Wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1982.
- Kaźmierczak T., Łuczyńska M., *Wprowadzenie do pomocy społecznej*, Wyd. Śląsk, Katowice 1998.
- Piliavin J.M., Rodin J., Piliavin J.A., *Good Samaritanism: An Underground Phenomenon?*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1969, vol. 4, no. 13, s. 289–299.
- Rushton J.P., *Genetic Similarity, Human Altruism, and Group Selection*, "Behavioral and Brain Sciences" 1989, vol. 12, no. 3, s. 503–559.
- Strelau J., Doliński D., *Psychologia akademicka. Podręcznik*, Wyd. GWP, Gdańsk 2016.
- Śliwak J., *Osobowość altruistyczna*, Wyd. KUL, Lublin 2001.
- Śliwak J., *Společne i sytuacyjne uwarunkowania zachowań altruistycznych. Przegląd badań*, „Roczniki Psychologiczne”, t. 3, 2000, s. 35–47.
- Śliwak J., *Altruizm i jego pomiar. Kwestionariusz A-N*, „Roczniki Psychologiczne” t. 8, 2005, nr 1, s. 121–144.
- Trzebiński J., Antczak E., *Narrative mode in impression formation*, "Psychology of Language and Communication" 2007, vol. 11, no. 2, s. 21–35.
- Trzebiński J., Zięba M., *Narracyjne rozumienie innego człowieka a jakość więzi społecznych*, „Psychologia jakości życia” 2006, t. 5, nr 2, s. 143–160.
- Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Wyd. Scholar, Warszawa 2011.
- Zbyrad T., *Uwarunkowania wypalenia zawodowego pracowników socjalnych*, „Praca Socjalna” 2006, nr 1, s. 3–26.

³⁸ B. DuBois, K.K. Miley, *Praca socjalna. Zawód, który dodaje siłę*, tłum. K. Czekaj, Wyd. Śląsk, Katowice 1999, s. 33.